

Søppel: Avfall i en verden av bivirkninger

Thomas Hylland Eriksen

Aschehoug 2011

Fjerde bind i serien om utilsiktede bivirkninger av moderniteten

Denne kom sist, først og fremst fordi kildematerialet er så formidabelt at det tok lang tid å komme seg tilstrekkelig ovenpå til å skrive om det.

Innhold

Prolog: Søppel finnes ikke

1. Renhet og kvalme
2. Kasting
3. Matens forvandlinger
4. Dynga
5. Skitne folk
6. Orden og kaos
7. Det motbydelige
8. Porøse grenser
9. Det lukkede kretsløp
10. Kampen mot kroppens avfall

Ettertanke: De privilegertes fødselsrett

Kilder

Prolog: Sjøppel finnes ikke

Vis meg ditt søppel, og jeg skal si deg hvem du er. Eller kanskje: Vis meg hvor mye avfall dere produserer, og jeg skal si dere hva slags samfunn dere har.

De fleste tenker nok altfor lite på søppel, tatt i betraktning hvor stor plass det tar i hverdagen. I Norge kaster vi i skrivende stund femti prosent mer enn for bare ti år siden. Mange nye produkter lages med innebygget slitasje for å øke omløpshastigheten, eller de går av moten og havner på salg etter kort tid, før de ender på dynga. Brukbare ting blir til søppel fordi man har råd til å kaste og erstatte dem. Det lønner seg ikke å reparere den gamle skinnjakken eller CD-spilleren med defekt linse. Det sier seg selv at et forbrukssamfunn også er et forsøplingssamfunn.

Tusenvis av forskere studerer forbruk, men nesten ingen forsker på søppel. Det er et lite mysterium at forbruksforskningen er blitt mainstream mens avfallsforskningen er underground. Det kunne like gjerne ha vært motsatt. Avfallet er jo en logisk implikasjon av forbruket: Alt som forbrukes, blir før eller siden til søppel med mindre det fryses fast og havner på museum. Arkeologene har alltid visst dette, og søppel er trolig den viktigste kilden vi har til kunnskap om hvordan folk levde før i tiden: potteskår og brukne pilspisser, fiskeben og eplekjerner, bålrester og forkullede levninger av bolighus, mosedekkede ruiner og forlatte latriner, kort sagt ting som ikke lenger er nyttige. De fleste ting slutter jo før eller siden å være nyttige, og så slenger man dem fra seg, i påvente av fremtidens arkeologer.

Vis meg ditt søppel, og jeg skal si deg hvem du er: Mange husker fremdeles at anarkistbladet *Gateavis* stjal husholdningsavfallet til statsministerkandidatene i 1981, og ikke alle har ennå glemt at det gikk med en del sild og poteter hos Willocks, mens Brundtland hadde kastet et delvis utfylt slankediagram. *Gateavis* forbilde var amerikaneren A.J. Weberman, som er mest kjent for systematisk å ha gjennomført Bob Dylans søppel over et lengre tidsrom rundt 1970. Webermans mål var å utforske, og forhåpentligvis avsløre, hvorfor Dylan hadde sviktet den politisk radikale visesjangeren til fordel for surrealistiske sanger med elektrisk akkompagnement. Han mente altså at mannens avfall ville gi svarene.

Weberman hadde selv sine inspirasjonskilder. På denne tiden forekom det nemlig ikke så sjelden at hemmelige agenter gjennomførte søppelkassene til folk som FBI prøvde å få noe på. Og bak dem igjen var altså arkeologene, som hadde brukt

lignende metoder i over hundre år.

Søppelforskere som studerer samtiden, har et rikere kildemateriale enn de som går tilbake et århundre eller to. På midten av 1800-tallet ble det ikke produsert særlig mye avfall i våre samfunn. Det meste ble gjenbrukt. De fattige spiste de rikes matrester, tok på seg deres avlagte klær og samlet fillene deres. Husholdningsavfallet bestod for det meste i aske, tiss, bæsje og beskjedne mengder matavfall. I urensset form gav den fra seg en merkbar lukt. De fattige merket mer til stanken enn de rike, som gjerne bodde i høyden med gunstige vindretninger.

Under den uvanlig varme sommeren i 1858 ble stanken fra Themsen til slutt så kraftig at det ble umulig å føre parlamentsdebatter i Underhuset. Da bestemte politikerne seg omsider for å gjøre noe med et problem londonere hadde klaget over lenge, faktisk med ujevne mellomrom i flere hundre år. (Eksempelet synes å ha en viss overføringsverdi til vår tids politikere og deres håndtering av miljøspørsmål.)

I løpet av forrige århundre vokste den globale produksjonen av søppel eksplosivt, parallelt med at innbyggerne i de rike landene fjernet seg fra lukten. Veksten skyldes industrialisering, velstand og emballasje. Og fremdeles er det et ubehag forbundet med alle slags etterlatenskaper. I gamle dager var dotømmeren eller rakkeren kjent som nattmannen fordi hans virksomhet var så tabubelagt at gode borgere helst ville slippe å bli minnet om hva han drev med. Nå er søppelhåndteringen rykket opp til å bli en type høyteknologisk, avansert miljøvern basert på siste skrik innen logistikk og samfunnsorganisering. Søppeldyngene er oppgradert til gjenvinningsstasjoner, og kompostering brer om seg i liten men merkbar skala. Ikke desto mindre fortsetter avfallsmengdene å vokse, og de fleste liker ikke å tenke på det.

Søppel – avfall, slagg, rester – er det tiloversblevne, det utedkommende, den utilsiktede bivirkningen, det overflødig og uønskede. Helst vil man vel helst tro at bare man kaster det, lynraskt og uten å tenke noe videre over det, så blir det borte. Søppel er jo en nær slektning av rot og kaos.

Grensen mellom søppel og brukbare ting kan være hårfin. Av og til skriver avisene om eksentrikere som lever gratis på ting de finner enten på fyllinga eller i folks søppelkasser. Men også deres eiendeler går til slutt i oppløsning.

Til slutt får forbrukets heslige og stinkende fetter hovedrollen. Tingenes uvegerlige overgang til søppel er også en påminnelse om alle tings forgjengelighet, og kanskje det er derfor man så ugjerne tenker på søppel i det daglige. Ikke desto mindre

har arbeidet med denne boken lært meg at det er få temaer som er mer uuttømmelige enn søppel. Det er nemlig ikke bare kroppens utsondringer, råttenskap og ting som ikke lenger er nyttige som faller inn under begrepet. Millioner av mennesker kan også betraktes som søppel – de passer ikke inn, ingen andre trenger dem, de er i veien. De kan være slumboere, sigøynere eller trygdede, muslimer, jøder eller homofile. Og ennå har jeg ikke engang nevnt forsøplingen av hjernen, et av vår tids store uløste miljøproblemer. Dessuten kan problemene løses. Søppel finnes jo ikke i og for seg.

De siste ti årene har jeg tilbrakt en del av fritiden med å samle på utilsiktede konsekvenser av moderniteten. Først samlet jeg på bivirkninger av informasjonsrevolusjonen. Blant annet fant jeg ut at jo mer tidsbesparende teknologi vi får, desto dårligere tid får vi, og likeledes at jo mer informasjon som er tilgjengelig til enhver tid, desto dårligere informert blir hver enkelt. Dette skrev jeg om i *Øyeblikkets tyranni*. Noen år senere samlet jeg sammen en annen bivirkning, nemlig identitetsparadokset. Det kan formuleres slik: Jo likere vi blir, takket være globalisering og modernitet, desto mer forskjellige prøver vi å være. Imidlertid har det seg slik at jo mer forskjellige vi prøver å være, desto likere blir vi – fordi folk over hele verden prøver å være forskjellige på de samme måtene. Boken het *Røtter og føtter* og handlet også om et par andre aspekter ved identitet. Når dette innsamlingsarbeidet var noenlunde overstått, var tiden inne for å samle på velstandsparadokset: Velstanden i den globale middelklassen kjenner intet historisk sidestykke, men likevel ser det ut til at dagens velstående og mette mennesker verken er mer eller mindre fornøyde enn deres foreldre var. En forklaring, som er utforsket i *Storeulvsyndromet*, er at man ikke har det bedre enn man har det sammenlignet med dem man sammenligner seg med. Når jeg får en flott bil, hjelper det lite hvis alle naboene får like flotte biler. Dessuten mangler vi for tiden både håp, ambisjoner og dugnadsånd i denne merkelige globale samfunnsklassen alle som leser denne boken, per definisjon tilhører.

Avfallet er den mest synlige, følbare og duftende av alle modernitetens bivirkninger. Kanskje det er derfor det har tatt så lang tid å samle på det, eller kanskje det snarere skyldes at avfall er så mangesidig ettersom det er en bivirkning av nesten alt vi gjør. Vi virveldyr puster jo ut drivhusgasser hvert minutt på døgnet.

Alle bivirkningene kan håndteres, men det krever en liten kulturrevolusjon å få det til. Det er mulig å unngå hastverk og fragmentering av tiden dersom kulturen bestemmer seg for å prioritere det langsomme og sammenhengende fremfor

øyeblikket. Identitetsbasert hat og mistenksomhet blir vanskelig å oppnå dersom utgangspunktet er at alle mennesker har samme verdi, at de utfyller hverandre, og at det vi har felles, er viktigere enn det som skiller oss. Velstandsparadokset løser seg selv når man innser at det ikke er antall biler og dingser, men relasjoner og anerkjennelse, som teller, og at et godt samfunn er et sted hvor ting er dyrere enn tjenester. Når det gjelder søppel, er oppgaven noe større – det er jo så mye av det, og søppelet kommer i så mange varianter – men også her begynner løsningen med en mentalitetsendring: Det som er søppel i dag, blir noe annet i morgen. Det som ikke kan brukes, kan forvandles til noe annet, det være seg ingenting (søppelinformasjon), gjødsel (avføring), bøtter (plastposer) eller varme.

Mine analyser er alltid basert på en økologisk forståelse av sammenhengene i verden og livets dypere mening. Kloden er et lukket system, og tilsynelatende motsetninger kan vise seg å være komplementære. *It takes all kinds*, som det heter, *to make up a world*. Jøder og muslimer, mat og bæsje, kaldt og varmt; de er motsetninger, men samtidig utfyller de hverandre.

Her i Norge har vi flere komparative fortrinn, bare vi vet å utnytte dem. Når det gjelder hastverk, har vi for eksempel forestillingen om *hytta* som et rolig sted der sammenheng og relasjoner er viktigere enn hektisk jag. Med hensyn til søppel er det opplagte rolleforbildet Askeladden, kjent fra folkeeventyrene som den antatt enfoldige tusseladden som plukker med seg alt han finner i veikanten – herunder en død kråke – fordi han tenker seg at han kan få bruk for det en gang. Hvilket han gjør. Det er Askeladdens holdning som representerer fremtiden. Det er bruk for alt og alle. Søppel finnes ikke.

Det var under den store, nasjonale renovasjonskonferansen i Tromsø i 2002 at innsamlingen begynte for alvor. Mitt foredrag var satt opp til neste formiddag, og jeg lå våken i hotellsengen og funderte over hvordan renovasjon i løpet av kort tid hadde gått fra å være en skitten lavstatusvirksomhet til å bli et avantgardistisk flaggskip for miljøarbeidet i stat og kommune. Det var tidlig i juni, og midnattsolen gjorde det vanskelig å sovne. Klokken nærmet seg tre, jeg ble liggende og zappe, og plutselig dukket det opp en scene fra et drabantbymiljø et eller annet sted i Europa. Bak noen fillete, lekende barn tronet en håndfull slitne boligblokker med pyramider av søppel mellom seg. Rottene svinset, og møkkete, overvektige måker duvet et par meter over den illeluktende massen. Filmen het *Ratcatcher* og hentet sin handling fra den uvanlig varme nordeuropeiske sommeren 1974, da Glasgows søppeltømmere streiket.

I løpet av få dager var den grå, men levelige drabantbyen forvandlet til et postapokalyptisk, illeluktende og bakteriebefengt helvete på jord. I en slik situasjon er hinnen som beskytter samfunnet, på sitt aller tynneste. Noen dagers søppelstreik er nok til at samfunnet blir slynget ut i kaos. Det er avskyelig og frastøtende, og samtidig fascinerer det på en sublimt magnetisk måte. Bare tanken på en søppelstreik er nok til at neseborene fylles av erindring om den søtlige og motbydelige eimen av råtnende organisk avfall, ispedd lukten av aske, fett, rust, papp og våte finérplater. Søppelfyllinger lukter likt overalt, og det er ikke en lukt man glemmer. Den setter seg like mye i hjernen som i hudporene.

Dette er ikke en håndbok om hvordan verden kan reddes fra forurensning og annet avfall. Da ville det ha vært mer nærliggende å se på fenomener som byplanlegging, privatbilisme, industriell kjøttproduksjon, oljeboring, gruvedrift, bygningsbransje og kjemisk industri. Denne boken handler om orden og kaos, menneskets universelle avsky for det motbydelige, og hva vi gjør, under skiftende omstendigheter, for å holde livets klissete, stinkende underside på en armlengdes avstand. Men mest av alt handler det om hvordan søppelet kan avskaffes ved å tas inn i meningsfylte kretsløp.

1. Renhet og kvalme

Det er en historie om søppel som går igjen i de rike landenes massemedier. Den har et moralsk budskap som går ut på at vi kaster for mye. Noen ganger akkompagneres historien av dramatiske bilder som viser gigantiske søppelberg, og andre ganger er det statistikker – kakediagrammer, søyler og kolonner – som er ment å vise hvor sjokkerende mye vi kaster. Det kompliserte pronomenet «vi» betyr i denne sammenhengen den globale middelklassen, og her i landet er det naturlig å konkretisere begrepet til landets innbyggere. Av og til forekommer en liten nedgang på enkelte områder, men tendensen er tydelig. Vanligvis kastet vi mer i fjor enn i forfjor, og vi kaster dessuten mer enn vi tror. I 2007 ble det produsert 26,8 kilo tekstilavfall per person, og 10,5 kilo kom fra private hjem. Samme år ble det importert 16,5 kilo klær per person. I snitt kjøper du og jeg altså over seksten kilo importerte klær i året. Veldedige organisasjoner som Fretex og UFF tar imot 3,6 kilo klær per innbygger. Bortsett fra loppemarkeder finnes det ingen andre fornuftige måter å kvitte seg med tiloversblevne klær på. En god del går i restavfallet.

De rike kaster mest, og de fattige tar imot hvis de er innen rekkevidde. 60 % av det som samles inn av de veldedige organisasjonene, blir solgt til afrikanske og asiatiske land. I samfunn med store sosiale forskjeller snapper de fattige opp det de rike kvitter seg med, eller det som er for urent til at fine folk kan befatte seg med det. Blant hinduer er kuer hellige så lenge de vandrer omkring og spiser det de kommer over i grøftekanter og avfallsdynger, men når de dør, er de urene og kan bare håndteres av dalitene, tidligere kjent som de uberørbare, *the untouchables*, de som befinner seg nederst på rangstigen i kraft av sin rituelle urenhet. De laveste kastene og stammefolkene er så urene i den hinduistiske kosmologien at de ikke har noe rituell renhetskapital å tape på å gå i nærkamp med døde kuer og okser. De flår dem, garver skinnet og lager pene og praktiske ting av det, parterer dyret og spiser de delene av kjøttet som de ikke selger videre til andre urene folk, som de kristne. (Troende indiske muslimer har, i likhet med andre muslimer, lov til å spise kjøttet fra døde kuer, men i teorien bare hvis de er blitt slaktet etter halal-prinsipper. Slike kuer kan være vanskelige å oppdrive i det overveiende hinduistiske India.) Lite går uansett til spille. India er ikke et land med lite søppel, men døde kuer inngår ikke som en vesentlig bestanddel.

Søppelet er forbrukets glinsende underside, lik steinen Roquentin i Sartres *Kvalmen* finner på stranden, plukker opp og ser nærmere på. Den er glatt og tørr oppå, men undersiden er slimete og utydelig. Antoine Roquentin blir kvalm. Lenge før spiseforstyrrelser ble et symbol på en sivilisasjon som hadde mistet fotfestet, hadde Sartre sett hva slags ting som fremkaller kvalme og tilbaketrekning. Det er grensefenomenene, anomaliene, det som verken er utenfor eller innenfor, men et sted midt imellom. Det er farlig og ukontrollerbart. Ofte er det klissete og slimete, altså verken tørt eller vått, men det trenger ikke å være det. Det kan godt bare være feilplassert, ute av sin kontekst. Sjøppel kan tolereres så lenge det ligger i søppelkassen, men ikke når det flyter på trammen, noe som av og til skjer hos meg når jeg har glemt igjen en søppelpose utenfor om kvelden og skjærene har oppdaget den i nattens løp. Det er et motbydelig syn som da møter en, tidlig om morgenen, når man er på vei ut for å ta inn avisen.

Don DeLillos roman *Underworld* er en bok om USAs etterkrigshistorie, men linsen forfatteren betrakter historien gjennom, er stilt inn på forholdet mellom det som graves ned og det som graves opp. Når hovedpersonen Nick Shay kommer på rett kjøll etter en tur på skråplanet, begynner han å arbeide med renovasjon. Han håndterer all slags søppel, og med tiden får han ansvaret for å grave ned radioaktivt avfall i Nevada-ørkenen og andre øde steder. Der ligger uran og plutonium, med en halveringstid som er umulig å forestille seg (Shay anslår den til ca. 250 000 år), så sannsynligheten er stor for at dritten før eller siden kommer tilbake til oss. Det radioaktive avfallets ubegripelige halveringstid er et motiv som vender tilbake gjennom hele boken. Til alle tider har mennesker gravd hull i bakken for å bli kvitt avfallet sitt, ofte med stort hell. Organisk avfall går etter hvert tilbake til naturen. Med atomavfall er det annerledes, og Nick forteller:

Vi bygde pyramider av avfall over og under jorden. Jo farligere avfallet var, desto dypere forsøkte vi å senke det. Ordet plutonium kommer fra Pluto, de dødes gud og underverdenens hersker. (*Underworld*, s. 106)

Men *Underworld* er ikke en litterær manual i ansvarlig søppelhåndtering. Parallelt med at Shay graver avfallet ned, dekker det til, forsøker å plassere det på en slik måte at det er lett å glemme det (for er det ikke det vi alle innerst inne ønsker – å glemme avfallet vårt?), graver han opp sine egne erfaringer og minner, og forsøker å pakke dem ut, luften dem, gjøre dem synlige og kontrollerbare. Det freudianske

motivet er nesten overtydelig. DeLillo er av italiensk avstamning, for øvrig i likhet med Tony Soprano, og spesielt i New York eksisterer en tett og kompleks relasjon mellom italienere og jøder, som i sin midte har de fremste bærere av psykoanalysens hellige gral.

Søppelet er i slekt med det ubevisste, det fortrenge. Avfall er en konkretisering av kulturens kollektive ubevisste. Kanskje går det an å si at i et sunt samfunn har innbyggerne et avslappet, «naturlig» forhold til sin egen avføring? Millioner av kinogjengere har jo undret seg over at de verken i Hollywood eller Bollywood går noe særlig på do. Eller for den del i Andeby. Både Donald Duck og Mikke Mus har toalett på badet, men det blir aldri brukt.

Men så enkelt er det ikke. Grensen mellom rent og urent er ikke bare alminnelig, den er faktisk universell. I epigrafen til romanen *The Malacia Tapestry* siterer forfatteren Brian Aldiss en fiktiv filosof som hevder at sivilisasjon er den avstanden mennesket har plassert mellom seg selv og sin avføring. (I så fall er det et uttrykk for et temmelig høyt siviliseringsnivå når man forsøpler verdensrommet med avdankede satellitter og annet romskrap.) Aldiss' fiktive filosof er en åndelig slektning av Norbert Elias (1887–1990), kulturhistorikeren som viste hvordan kroppsfunksjonene gradvis ble fjernet fra det offentlige rom etter middelalderen, da selvbeherskelse ble en del av menneskets habitus og det moderne individ utviklet seg.

Elias' teori er ikke ukontroversiell, og det har ofte vært påpekt at ikke bare det fullbyrdede moderne Europa, men alle kulturer skiller mellom rent og urent, det som hører hjemme og det som ikke hører hjemme. I bøker om korsfarerne leser vi om arabernes avsky for europeernes urenslighet, men det var sosialantropologiens svar på Miss Marple, den sylskarpe Mary Douglas (1921–2007), som i sin tid lærte oss å snakke om *matter out of place* både i bokstavelig og overført betydning. Det er ikke slik at noe i og for seg er søppel, skriver hun i *Rent og urent*; det er avhengig av konteksten. Og så kommer det berømte eksempelet med hårstrået på hodet (som er der det skal være) og det samme hårstrået i suppen (som er ekkelt). Det er mulig at John Cleese eller Michael Palin hadde vært innom Douglas da de gikk på universitetet; faktum er iallfall at Monty Python i sin tid spilte inn en tv-sketsj der Han og Hun sitter på italiensk restaurant og ser hverandre inn i øynene. Musikken er smektende som hos Lady og Landstrykeren, stearinlysene blafrer, og den korpulente Chianti-flasken er pakket inn i bast, slik det skulle være på 1970-tallet. Det er tydelig

at Han har noe viktig å fortelle Henne, men han er sjenert og får ikke sagt det. Saken blir ikke bedre av at han har en spaghettitråd klistret til kinnet, som flytter seg rundt i ansiktet mens han vrir seg på stolen og prøver å komme til poenget. Han blir selvfølgelig en komisk figur, som minner om at min gamle lærer i sosialantropologi, den sunnmørske zen-mesteren Harald Eidheim, en gang definerte humor ganske enkelt som «feil kontekstualisering».

Men akkurat idet jeg hadde skrevet disse setningene – det var sent på kvelden, og jeg satt på hjemmekontoret – hørte jeg et halvkvalt, langtrukket ul nedenfra. Jeg antok at det var lyden fra et skadet dyr, nærmere bestemt at katten vår, Doffen, hadde klemt poten eller noe. Men så gikk jeg ned trappen, og det viste seg i stedet at den stakkars katten hadde fått magebesvær. Tidligere på kvelden hadde Doffen spist en mus, og nå kastet han opp den ufordøyde maten på stuegulvet. Den var klissete, men dårlig tygd, og både hode, hale, pels og labber var nærmest intakte. Bare innvollene fløt utover gulvet. Da han var ferdig, la Doffen seg på et gulvteppe og kastet opp den halvfordøyde kattermaten sin der.

Matter out of place? Kanskje ikke. Det er vanskelig å forestille seg at et dårlig tygget, slimete muselik tar seg godt ut noe sted. Det måtte i så fall være i en kattermage i bedre forfatning enn Doffens. Grensene mellom det rene og det urene er ikke totalt relative. Men det mente heller ikke Douglas. Hun betraktet kroppens objektive, fysiske utsondringer som fundamentet for menneskelig tenkning om avfall. Alle folkeslag, også de som nesten ikke kaster noen ting, har nøye utarbeidede metoder for å håndtere svette, tiss, bæsje, menstruasjonsblod og andre avfallsprodukter fra kroppen. Etter Douglas' oppfatning var kroppen en metafor for samfunnets orden. Samfunnets søppel må følgelig håndteres med retningslinjer som minner om dem vi anvender på kroppens biprodukter. Det hun var interessert i, var forskjellene mellom ulike folkeslag med hensyn til grenseoppgangen mellom renhet og urenheter, men hun var også oppmerksom på likhetene.

Avfall, forklarte Douglas, er noe som med logisk nødvendighet produseres når man skaper orden, og en velstelt kropp er det ordentligste som finnes. Men mennesker er tenkende pattedyr, og vi klassifiserer verden rundt oss. Det som ikke passer inn i klassifikasjonene, er farlig og må kontrolleres – forbys, stenges ute, ofres, gjøres hellig eller urent eller begge deler. Dyr som er både-og og verken-eller, dyr som ikke passer inn, er urene. Hennes to mest kjente eksempler er grisen i Midtøsten og skjelldyret hos lelene i det sentrale Kongo. Grisen skal jeg komme tilbake til.

Skjelledyret (*manis javanica*) er for sin del en merkelig skapning. Den er et pattedyr, men den har skjell som en fisk, klatrer i trærne og føder bare én eller to unger, som et menneske. Lelene liker ikke skjelledyret noe særlig. Det skaper rot i kategoriene; det er en anomali. Det minner om det udefinerbare klisset under Roquentins stein, verken vått eller tørt. Men det minner ikke om den døde, halvtygde musen jeg tørket opp av stuegulvet for en halvtime siden. Den er kanskje ekkel av andre årsaker. Kanskje vi instinktivt forbinder den med sykdom ettersom råtne dyrelik sprer basiller. Men om dyreliket hadde vært et større vesen, for eksempel en hund eller katt, eller en kanin, ville det ikke bare vært et ekkelt, men også et trist syn.

Musen ville ha vært mindre ekkel om den lå i oppkjørselen eller aller helst under en busk i hagen. Så kanskje den faktisk først og fremst var feilplassert stoff, *matter out of place*, der den lå på et rent stuegulv i et menneskehus. Tanken er iallfall verdt å forfølge. Douglas reiser ikke selv spørsmålet om hvordan kroppens utsondringer kan slutte å være søppel. Hadde hun gjort det, ville analysen ha vært mer fullstendig. Kompostering av avføring er stikkordet her. Renovasjonsetaten i Oslo har forlenget oppdaget denne frigjørende tanken, og lanserte for noen år siden slagordet «Det finnes ikke avfall, bare ressurser på avveie». Søppelet kan altså skifte identitet dersom det blir plassert inn i en ny kontekst. Dersom alt avfall gikk gjennom en lignende prosess som menneskelig avføring når den blir kompostert, ville verden umiddelbart bli et annet sted.

Kontrollen med kroppshår, som er særlig utbredt blant kvinner over hele verden, speiler samfunnets markering av normer og grenser for hva som er tillatt. Menneskets sekreter og utsondringer blir også alltid regulert av kulturelle kontrollmekanismer. Samfunnets velordnede innside står i analogi til den velpleide og disiplinerte kroppen.

Grensen mellom utside og innside flytter seg. Det blir ofte sagt om roma og sinti (sigøynere) at de kaster søpla rett ut av boligen. Inni campingvognen eller huset er det rent og ordentlig, men utenfor flyter gamle aviser, sigarettneiper, rustne sykkelvrak, tomflasker og annet rask. Løvetann og tistel stortrives. Så lenge rasket befinner seg utenfor boligen, kan det overgis til kaoskreftene.

En slik holdning er forståelig blant nomader, som til stadighet reiser videre, og som ikke trenger å føle ansvar for noe stabilt offentlig rom. Mindre kjent er det at det helt til rundt forrige århundreskifte var alminnelig praksis også i vestlige byer å kaste søppel rett ut av vinduet. Grensen mellom innsiden og utsiden flyttet seg da det ble

vedtatt lover mot forsøpling og offentlige myndigheter satte i gang med organisert søppeltømming. Lenge bestod det formelle renovasjonsvesenet bare av nattmannen, som utførte en jobb så vennelig at den ikke tålte dagens lys. Så kom de kommunalt ansatte gatefeierne og søppeltømmerne, som i senere år har fått status som fortropp for bærekraftig utvikling. Utsiden flyttet seg mange hakk. Lenge var det for en stor del elver, innsjøer og hav som fikk oppgaven med å absorbere kulturens biprodukter. Men folk har gravd hull i bakken enda lenger.

Og fremdeles gjelder det tydeligvis at *my home is my castle*, at det ville og utemmede begynner utenfor hjemmets grenser. Fanatiske idoldyrkere i USA har faktisk fått domstolenes medhold i at alt stjernene plasserer utenfor luksusboligens grenser, tilhører alle og ingen. Hvem som helst kan forsyne seg av etterlatenskapene til Madonna eller Jens Stoltenberg, forutsatt at de befinner seg på offentlig område. Den moderne idol-garbologiens far, A.J. Weberman, utnyttet jo denne muligheten da han systematisk gikk gjennom Bob Dylans søppel for å rekonstruere mannens dagligliv. Det var takket være grensen mellom privat og offentlig sfære at virksomheten ble mulig, og da Dylan forsøkte å gå rettens vei for å stanse Weberman, tapte han. Weberman skriver i sine memoarer at Dylan hisset seg opp over grafsingen hans og truet med å skrive en sang om ham med tittelen «Pig». Weberman lot seg ikke stanse. Andre som ble utsatt for Webermans garbologi, inntok en mer avslappet posisjon. Ved en anledning tok Norman Mailer Weberman på fersk gjerning, med arbeidshansker og lommelykt og hodet nedi Mailers søppelkasse, men forfatteren gikk bare rolig videre. Trolig gikk den systemkritiske Mailer ut fra at Weberman jobbet for CIA.

Her går det en grense også i vår type samfunn, selv om forsøpling av det offentlige rom er blitt forbudt. Noe av det som er *matter out of place* innenfor husets fire vegger, er akseptabelt utenfor, såfremt det befinner seg på sin tildelte plass. På samme måte som et hodehår er akseptabelt når det sitter fast i et hode, men ikke når det flyter i en suppe eller ligger, sammen med mange av sine slektninger, på dusjgulvet, slik er isoporflak fra IKEA, brukte teposer og gamle aviser ikke lenger mitt ansvar når jeg har flyttet dem ut av huset og plassert dem der kommunen vil. Men av samme grunn er de da heller ikke lenger min eiendom.

Grensen mellom husets innside og utside handler ikke bare om privat og offentlig, men også om kjønn. I de fleste samfunn har kvinnen ansvaret for hjemmet, mens menn er ute og erobrer verden. I en detaljert beskrivelse av «renlighets-stellet»

i norske bygder omtaler Norges største etnograf gjennom tidene forholdet mellom kvinners og menns renhold. I denne boken fra 1868 skriver Eilert Sundt (1817–75), som også var en av verdens første sosiologer, om «hvorledes kvinderne om lørdagen lagde sig på knæ og vaskede og skurede sit stuegulv, og hvorledes mændene, såsnart søndagshelgen var over, uden tanke om barmhjertighed spyttede udover og gjorde stygt igjen».

Siden det var kvinnene som gjorde rent inne, trengte ikke mennene å bry seg. Sundt bemerker at den høyfrekvente spytingen hang sammen med bruken av skråtobakk, men han nevner også at det er en slående kontrast mellom mennenes demonstrative skjødesløshet innendørs og deres omhu med å holde husfasaden hvit – hvitmaling var jo mye dyrere enn rødmaling – og gårdsplassen ryddig. Spytingen var et uttrykk for patriarkatets makt.

Når man åpner munnen for å produsere et par setninger om avfall, er det umulig å befri seg fra Mary Douglas' strenge blikk; det er som om hun kikker en over skulderen, med rødblyanten hevet, hver gang man tar opp grensen mellom rent og urent, kontrasten mellom inne og ute, anomaliene og kroppen som metafor for samfunnet. Likevel er det ikke Douglas' ansvar at jeg begynte å interessere meg for søppel. I likhet med mange andre har jeg alltid opplevd en dragning mot det råtne og ubrukelige, både i bokstavelig og metaforisk forstand. Jo mer vi forbruker, desto mer avfall produserer vi. I våre dager er det globale forbruket av ting hinsides våre oldeforeldres fantasi, og ett sted må man jo gjøre av søpla. Når jeg sitter på jobben og skriver om forholdet mellom etniske og religiøse grupper i moderne samfunn, er det nærliggende å tenke i retning av trafikkmetaforer og det stadig mer presserende behovet for trafikkregler etter hvert som trafikken øker. Når mennesker med ulik kulturell bakgrunn til stadighet møtes, må de lære seg å se i dødvinkelen før de skifter fil, og å stoppe på rødt lys. Da veien var oversiktelig og relativt tom for biler, var det bare å peise på. I vår tid begynner det å bli trangt på veiene.

Trafikkmetaforene passer som hånd i hanske også på søppelets verden. Da verden ennå var et romslig sted, var det begrenset hvor mye skade mennesket kunne utføre. Lokalt kunne det gå dårlig – Themsens var en steindød og grotesk stinkende elv på 1800-tallet, og husdyrnomader avskoget den arabiske halvøya lenge før – men kloden som sådan klarte seg fint. Nå har vi forlengst begynt å slippe opp for tomme steder å flytte til når de gamle er blitt ødelagt eller forsøpelt. Knut Faldbakkens dystopi i *Uår*, der de forhutlede gjenlevende praktisk talt lever på en fylling, synes å

rykke et hakk nærmere for hvert år. Gjenvinning er snart blitt et begrep politikere kan gå til valg på. I våre dager er det lettere å forestille seg kloden som et romskip enn som en endeløs slette, altså et sted der plassbruk må reguleres. Det blir både mer og mindre søppel (men mest mer). Mer fordi det kastes mer; mindre fordi kretsløpstenkningen er blitt mer utbredt i landene hvor det kastes mest (men også fordi de eksporterer stadig mer søppel til fattige land). Skjønt, selv om gjenvinning er fint, er resirkulering av plastflasker å pisse i havet, selv om det ikke skal benektes at det er morsomt å tenke på at yndlingsjakken din er laget av brukte vannflasker. Dessuten har det vært vist, av sosiologen Martin O'Brien, at de nye resirkuleringsregimene som stadig dukker opp i europeiske byer, ikke dypest sett er drevet av miljøhensyn, men av økonomiske interesser.

Verdens største søppelfylling, Fresh Kills på Staten Island, dekket et areal på over 20 kvadratkilometer, raget et par hundre meter høyt, og var den største menneskeskapte strukturen i verden da den ble nedlagt i 2001. Tokyo har på sin side forlenget fylt opp havnebassenget, og har i flere år vært på jakt etter ledige områder å fylle med husholdningsavfall. Her i Norge kastet vi i 2010 dobbelt så mye som i 1992. Søppelkassene er blitt større, og de tømmes oftere, enn for et par-tre tiår siden. Og det skal mindre til enn før for at noe blir til avfall. En venn som hadde kjøpt en billig scanner, fortalte at den ikke virket helt som den skulle, så han ringte forretningen. «Bare kom hit med kvitteringen, så gir vi deg en ny,» sa de. «Men hva med den jeg kjøpte for en time siden?» spurte han. «Gjør hva du vil med den. Kast den.» Han så gjorde, med blandede følelser og bortvendt blikk, selv om butikken egentlig pliktet å ta den tilbake for å levere den til gjenvinning. Det kostet mindre å få produsert en ny scanner i Kina og frakte den til Oslo enn bare å sette på taksameteret for en reparasjon her. Kanskje den defekte scanneren også havner på et søppelskip på vei til Kina, der metallene og glasset blir sortert ut og senere smeltet om for å inngå i en ny scanner. I så fall går den inn i et interessant økologisk kretsløp der det tjenes og spares penger i begge ender, takket være den ujevne fordelingen av velstand i verden.

For en stund siden skrev avisene om krisen i Argentina at den hadde tvunget 40 000 mennesker i den vakre storbyen Buenos Aires til å sørge for livets opphold ved å samle søppel til resirkulering, hovedsakelig papir og papp. Av og til fant de også matrester de kunne spise. Da hadde de sunket dypt. For medlemmene av den globale middelklassen er barn som lever av å samle mat og ting på søppelfyllinger, et av de minst estetisk tiltalende bildene av elendigheten i sør. På den annen side viser

antropologiske studier at mennesker som lever av å samle avfall, ofte har det økonomisk bedre enn mange andre fattige. Det er dessuten en økologisk fornuft i at iallfall litt av de rikes rester kommer de fattige til gode.

For hundre år siden kom det meste til nytte. Tiloversbleven mat ble spist av husdyr, tjenerskap eller tiggere, og ødelagte ting ble reparert, ikke kastet. I de fleste vestlige land fantes en hel liten samfunnsklasse av barn og voksne som levde av å samle filler, flasker og fett, som de senere solgte for noen skillinger til industrien. Stoffrester av høyere kvalitet ble brukt til å sy lappetepper. Klær ble sydd for hånd, de var skreddersydde og dyre i innkjøp, og de ble utrettelig lappet på. Aviser og reklamekataloger ble brukt som toalettpapir. Dessuten var det lite engangsemballasje i omløp. Om det skulle dukke opp noe papir, en jutesekk eller en trekasse, var det ikke vanskelig å få brukt det til noe. Mange firmaer som leverte mel og dyrefôr i sekker, trykte vakre mønstre utenpå dem, med den uttalte hensikt at mor senere skulle sy klær av sekkene. Produsentene konkurrerte om å lage de fineste mønstrene for å øke markedsandelen. Dette var vanlig i USA helt til rundt 1960, flere tiår etter at søm var blitt en fritidsaktivitet for spesielt interesserte.

En viktig faktor, kvantitativt sett, hvis vi sammenligner situasjonen i dag og ved forrige århundreskifte, er at bleier og sanitetsbind den gangen ble vasket og brukt mange ganger. Til forskjell fra en del andre former for avfall er det begrenset gjenbruk av denne typen engangsprodukter. Men det er mye annet som også er kommet til, fra isopor til skoer, fra annonsebilag til gratislekene fra Burger King.

Et blikk på søppelhåndtering i ulike samfunn minner om at definisjonen av søppel er kontekstavhengig: det som er *matter out of place* for meg, kan være likegyldig for deg. I Kina, hvor folk ikke ser ut til å bry seg om at det ligger skrot i veikanten, brukes til gjengjeld menneskelige ekskrementer til gjødsel. Mange steder er det lite som kastes, mens vår type samfunn produserer en bærepose avfall per innbygger hver eneste dag, og da snakker vi bare om husholdningsavfallet. Det moderne velstandssamfunnet overgår alle andre kjente samfunnstyper på en rekke områder, men kanskje mest av alt på nettopp det området innbyggerne helst vil slippe å tenke på, altså søppelproduksjon. Noen land forsøker å eksportere sitt søppelproblem – man kjøper lagringsplass for både husholdningsavfall og radioaktivt avfall i fattige land; og noen forsøker stadig å feie støvet under teppet – de kaster søppelet på åpent hav eller gjemmer det i ørkenfjell eller avsidesliggende grotter.

Men verden krymper, og i vår tid, preget som den er av folkevandringer,

trådløs telekommunikasjon, transnasjonal finanskapital og globale miljøproblemer, fremstår kloden mer som en golfball enn som en uendelig horisont av jomfruelig mark. Et eksportert avfallsproblem kommer før eller siden tilbake. Vest-Tyskland fikk oppleve dette for et par tiår siden: Landet hadde i etterkrigstiden eksportert mye av sitt giftige avfall til DDR, og så fikk det alt i fanget etter gjenforeningen. Thor Heyerdahl fortalte en gang at da han krysset Stillehavet med Kon-Tiki på slutten av 1940-tallet, gikk det dager og uker uten at de så tegn til menneskelige inngrep. Da han tyve år senere krysset Atlanterhavet med sivbåten Ra, så de daglig oljesøl, plastposer og annet skrot.

Det har vært sagt at et samfunns etiske kvaliteter kommer tydeligst til uttrykk i dets behandling av sine etniske, religiøse og seksuelle minoriteter. Det kan så være, men ingen bør bli overrasket om menneskeheten om noen generasjoner vil vurdere moderniteten ut fra dens søppelhåndtering. Sett i et slikt perspektiv er resirkulering et interessant og løfterikt prosjekt med tanke på vår sivilisasjons ettermæle, selv om drivkraften i resirkuleringen er økonomisk lønnsomhet og ikke omtanke for planeten. Det er fremdeles vanlig å forestille seg at når man har kastet noe, så er man kvitt det. Det er grunner til å anta at denne forestillingen er på vikende front. Forskere har beregnet at sannsynligheten for at du i dette øyeblikk puster inn minst ett av de samme atomene Julius Cæsar pustet ut da han for et par tusen år siden ytret ordene «Et tu Brute», er nesten 100 %. Kanskje kan man forvente at det en vakker dag også vil være en viss sjanse for at papiret denne teksten er trykt på, inneholder noen molekyler fra engangsbleien foreldrene dine kastet flere tiår i forveien. Det er den veien det går her i de rike landene, i en verden som begynner å bli full av ting folk har slengt fra seg.

Riktignok hadde antikkens sivilisasjoner sitt søppelproblem, men det handlet først og fremst om hygiene, stank og sykdommer – altså kroppens avfallsprodukter, dernest organisk råttenskap som var av en slik karakter at den ikke ble fortært av dyr. Utgravninger i godt bevarte oldtidsbyer som Pompeii og Knossos viser at dreneringsgrøfter er like gamle som urban sivilisasjon. Det er til og med skrevet en doktoravhandling om Cloaca Maxima i det gamle Roma, et gigantisk nettverk av underjordiske ganger som man den dag i dag ikke bør begi seg inn i uten neseklype. Selv det mest forgjengelige av alt kan holde seg intakt lenge, hvis man bare sørger for minimal kontakt med omverdenen.

Noen var avanserte. I Mohenjo-Daro i Indusdalen fantes det for 4500 år siden

søppelsjakter, rennestener og trolig profesjonelle søppeltømmere. Systemet fungerte på de fleste måter mer effektivt enn avfallshåndteringen i Kristiania eller New York i 1880. Kanskje de første religiøse puritanerne levde i denne dalen, for renslighet smitter. Fysisk renslighet og åndelig renhet kan være to sider av samme sak.

Problemet med å bli kvitt tiss og bæsje når mange mennesker bor på ett sted i lengre tid, er en kronisk bivirkning av den menneskelige tilværelse. Avfallsproblemet øker med befolkningstetthet og velstandsnivå. Folk som bor spredt og ikke eier mer enn de klarer å bære med seg, har små problemer med å kvitte seg med sine etterladenskaper; de møter ikke seg selv i døren i form av forurensede elver og stinkende dumper. De reiser videre, og kommer de tilbake etter et par år, er møkka borte.

Vår tids søppelproblem er et resultat av de siste par århundrenes urbanisering og industrialisering, selv om skitt og lort har vært et problem for byfolk bestandig. Tidligere tok folk derimot bedre vare på tingene sine. De hadde ikke så mange, og ting var dyre. For noen år siden gravde en gruppe arkeologer ut restene av et storgods fra 1600-tallet på USAs østkyst. De ble forbauset over å finne to halvdeler av en stor blomstervase på vidt forskjellige steder. Det var som om den hadde eksplodert høyt oppe i luften, slik at bunnen og halsen nådde bakken med flere hundre meters avstand. Forklaringen var imidlertid enkel. Datidens mennesker eide ikke så mye, og alt de hadde kom til nytte. Da vasen knustes, begynte de kanskje å bruke den intakte bunnen som vannskål for husdyr, mens halsen kan ha blitt brukt som trakt. De hollandske malerne fra samme periode er kjent for sin detaljrikdom og presisjon, og på bilder fra solide, borgerlige hjem kan man av og til få øye på delvis ødelagte tallerkener på stativet, side om side med hele tallerkener.

For litt over hundre år siden var de aller fleste som Askeladden, fattig som rik. Våre tippoldeforeldre fant nytte i ting vi ville ha kastet på dynga uten å tenke oss om. Blikkbokser ble til oljelamper, papir ble brukt til opptenning, isolasjon eller dopapir, utgatte klær ble sydd om til barneklær, som igjen ble til filler etter kanskje å ha gått veien om dukkeklær.

Filler var et viktig produkt i flere hundre år. Til midten av 1800-tallet, enkelte steder lenger, kunne fattige folk skrape sammen nok til å overleve ved å samle og levere filler til papirindustrien, helt til overgangen til cellulosebasert papir var fullbyrdet. De fattige sydde dessuten klær av filler de rike kunne avse, og det var først på 1920-tallet at moderne sanitetsbind nådde butikkhyllene i USA (noe senere i

resten av verden) og erstattet de tradisjonelle fillene. Et av H.C. Andersens mindre kjente eventyr heter «Laserne», eller «Fillene» på norsk, og det begynner slik:

Udenfor Fabrikken stode i Stakke høit opstablede Kludebunker, samlede vidt og bredt fra; hver Las havde sin Historie, hver førte sin Tale, men man kan ikke høre dem Allesammen. Nogle Laser vare indenlandske, andre vare fra fremmede Lande. Her laa nu en dansk Las op til en norsk Las; pæredansk var den ene, og ravnorsk var den anden, og det var det Morsomme ved de to, vil hver fornuftig Norsk og Dansk sige.

Eventyret handler i grunnen om identitet (som vi ville si i dag) og det ulykkelige kjærlighetsforholdet mellom Danmark og Norge, men oppsparket er, som alltid hos Andersen, en gjenkjennelig situasjon fra hverdagen. Filler i stabler utenfor papirfabrikken, det visste alle hva var.

Kulturhistorikeren Susan Strasser beskriver de førindustrielle byene som lukkede økosystemer, der rester og avfall ble plukket opp av fattige, skraphandlere, håndverkere og andre som laget nytt av gammelt. De nye byene er derimot åpne systemer, som er avhengige av et tomt omland hvor de kan grave ned, brenne opp eller dumpe møkka. Nå, i det 21. århundret, begynner vi imidlertid å nærme oss et punkt hvor hele kloden fremstår som en førindustriell by. Det finnes ingen ledige områder. Alt og alle har sin plass, og da må søppelet også kjenne sin.

Helt til annen verdenskrig fantes det tusenvis av mennesker i de nordatlantiske storbyene som levde av å samle søppel og selge den videre. Det kunne være skyller, filler eller fett, flasker, tre eller metall. I rike byer med store fattige befolkninger, fra Rio til Manila, er situasjonen ikke helt ulik den dag i dag.

Renovasjon handlet den gangen fremdeles om dotømming og gjenvinning. Folk kastet så lite at det ikke var behov for et stort apparat, med offentlig renholdsverk og digre søppelfyllinger utenfor bysentrene, som tok seg av pappesker, potetskrell og defekte videospillere. Man reparerte og fant nye bruksområder for ting i stedet for å kaste.

Dette betyr ikke at byene var renere i gamle dager, tvert imot. Den viktigste årsaken til at vestkanten historisk har vært finere enn østkanten i vesteuropeiske byer, er at vindretningen vanligvis er vestlig. Det meste av været kommer fra Atlanterhavet. Følgelig førte vinden vestkantfolkernes stank over til østkanten, mens vestkantmenneskene slapp unna både arbeiderklassens stank og sin egen. I motsatt

fall ville østkanten, med sin privilegerte tilgang til ettermiddagssol, ha vært mer attraktiv, ikke minst i en by med fasong som Oslo, omgitt som den er av åser på tre sider og vann på den fjerde.

En opprydning i renovasjonens historie vil kanskje ende med en inndeling i tre faser – en lang, en kort og en som bare såvidt er påbegynt.

Renovasjonens lange fase er knapphetens fase, tiden da det meste kom til nytte og selv menneskelig avføring kunne selges eller i det minste avhendes til bønder som fikk glede av den. Den som tømte dobøttene, hadde en lite ærefull jobb. Det han drev med, var jo så tabubelagt at han jobbet på nattestid, slik at gode borgere skulle slippe å bli minnet om at disse ekle sakene fantes.

Større byer har likevel siden mesopotamisk tid måttet treffe tiltak for å håndtere søppelproblemene, som særlig har vært forbundet med stank og epidemier. Når de råtnende haugene av organisk avfall ble utålelige, innførte myndighetene regler og sanksjoner mot dem som ikke fikk transportert avfallet sitt ut av byen. Innimellom har offentlige ansatte eller ulike typer lavkastemennesker hatt ansvaret med å få møkka ut. Denne typen reguleringer går imidlertid i bølger, og 1800-tallets London var på mange måter skitnere enn 1600-tallets. Gater og smug fløt av stinkende avfall, og i de fleste bakgårder fantes en felles søppelhaug som man av og til satte fyr på. Den søtlige røyken fra de private møddingene var en lukt man forbandt med byens folkelige strøk. Fattige barn kunne tjene en slant ved å spa stier gjennom søppelet slik at middelklassen kunne komme seg tørrskodd på arbeid.

Det meste kom likevel til nytte. Griser og høns spiste smuler og potetskrell. Hestekadavere, som det var jevn tilgang på til et stykke ut i forrige århundre, ble brukt til alt fra gelatin til knivskjefter, lær og grisemat. Blodet ble brukt av sukkerraffinerier og gjødselprodusenter.

Stank og sykdom bidro til at byenes administrasjon innimellom måtte iverksette tiltak. På 1800-tallet tok kolera og dysenterisykdommer knekken på millioner. Under borgerkrigen i USA døde nesten like mange nordstatssoldater av infeksjoner som av fiendens kuler. I en av de skitneste leiegårdene i New York døde én av fem under en eneste koleraepidemi i 1860-årene, og tallene var enda høyere andre steder.

Avfallshåndteringen var mer effektiv i middelalderen enn i Victoria-tiden; forklaringen er trolig at byenes befolkninger vokste langsommere, og at forbruket var stabilt over lang tid. I Oslo, som var en liten by i middelalderen, vokste det allerede

på 1100-tallet frem systemer for å kvitte seg med avfall. Noe kan ha blitt dumpet i sjøen og elvene, mye ble brukt til gjødsel, og forskjellige typer organisk avfall gikk nok med til dyrefôr. Den eldste referansen renovasjonshistorikeren Inge Torstenson har funnet til en søppelfylling i Oslo, er uttrykket «stadens grop» fra 1477. Gehenna, omtalt som helvetes forgård i Det nye testamente, var likeledes Jerusalems søppelfylling i en tidligere tid.

Både Oslo og andre byer ble skitnere etter hvert som århundrene gikk. Jordbruk innenfor bygrensene ble sjeldnere, befolkningstettheten vokste, arbeidsdelingen ble mer differensiert, og med tiden kom kullfyringen og industrielle utslipp på toppen. I 1595 ble det forbudt å rense huder og skinn i byens elver, trolig fordi drikkevannet ble forurenset. Samtidig ble det forbudt å plassere doene ut mot gaten. Renovasjonens historie viser at slike tiltak gjerne blir iverksatt etter en stund med økende stank og tilskitning, og at de endrer seg i takt med behovet. For hundre år siden bestod over halvparten av avfallet av aske.

Fra slutten av det nittende århundre kom søppelhåndteringen gradvis inn under byenes administrasjon. Kristiania fikk sitt Renholdsverk i 1897. På det tidspunktet hadde omtrent halvparten av USAs byer et offentlig system for avfallshåndtering.

Rundt forrige århundreskifte vokste mengdene av avfall som ikke bestod av bæsje og aske (selv om de var beskjedne sammenlignet med i dag). Industrialiseringen gjorde nye varer tilgjengelige, og de ble gradvis så billige at det ikke lønte seg å reparere de gamle. I landbruket kom nye, effektive former for gjødsel inn, og etterspørselen sank med hensyn til avføring fra byene, både menneskers og dyrs. Industriproduserte varer kom dessuten stadig oftere i en forlokkende innpakning som både hadde en praktisk funksjon og skulle få kunden på limpinnen. *Prêt-à-porter* ble et begrep i konfeksjonsbransjen, der skredderne alltid hadde regjert. Nå kunne både kvinner og menn få med seg industriproduserte klær som passet, rett fra butikken! I mesteparten av forrige århundre, en epoke kjennetegnet av enorm produksjonsvekst på alle områder, også når det gjaldt avfall, var hovedproblemet hvor man skulle gjøre av det ingen ville ha. Åpne søppelfyllinger et stykke utenfor byen ble vanlige, og i det fremvoksende bruk- og kastsamfunnet ble gjenbruk langsomt et fremmedord. De gigantiske søppelfyllingene vi kjenner i dag, ble mange steder i verden etablert så sent som på midten av 1900-tallet.

Noen avfallsproblemer forsvant av seg selv. Det største var hestemøkk. En hest

produserer i snitt ti kilo avføring og syv liter urin i løpet av en arbeidsdag.

Overgangen til buss, bil, tunnelbane og sporvogn fikk dramatiske virkninger i løpet av kort tid. Ikke alle registrerte forandringen like fort. Da Nasjonal Samling i 1941 fikk laget sin plan for utvidelse av minnesmerket på Stiklestad i Verdal, var det rikelig med hestestaller med på plantegningene. På det tidspunktet var hesten på god vei til historiens skraphaug, også i det relativt avsidesliggende Norge. Privatbilen medførte naturligvis sine egne avfallsproblemer, men foreløpig virket det som en god deal å bytte ut tonnevis av stinkende møkk med litt eksos, som jo uansett løste seg opp i luften og forsvant.

I løpet av de siste tiårene har vi gått inn i en ny, tredje fase i avfallshåndteringen. Fra å være et kronisk praktisk problem (fase I) og et hygienisk og logistisk problem av voksende omfang (fase II) er søppel de siste årene blitt definert som et miljøproblem. Det er blitt en alminnelig oppfatning at ressursene på kloden er begrensede, og at samtidens mennesker risikerer å etterlate seg en klode som ligner en gigantisk søppelfylling hvis de ikke treffer mottiltak. Dermed har hele viften av debatter som preger renovasjonsbransjen i dag, fått utfolde seg: kildesortering, gjenvinning, sortering av spesialavfall, kompostering, kildereduksjon og så videre. De miljøpolitiske målene er oppnådd først når nesten alt søppel vender tilbake der det hører hjemme, altså enten i naturen, på museum eller i økonomisk verdiskapning. Fyllinga, der fattigunger og rotter kunne lete etter skatter, skal etter planen gå over i historien.

Det vil si, i land med store forskjeller på fattig og rik er fyllinga fremdeles et myldrende overflødigshorn som før på tusenvis av mennesker. Jeg har besøkt byslummer der innbyggerne klarer seg noenlunde bra (ingen sult, alle har klær, de tar seg en fest nå og da), og hvor barnas fineste leker er laget av emballasje. Tomme fyrstikkesker, trådsneller og pappesker er gjengangere. Så kaster man et blikk på husene de bor i, og oppdager at de også delvis er bygget av emballasje. Fundamentet er snekret av planker fra trekasser, høyere oppe er det solid papp og kanskje noen gamle reklameplakater i blikk og aluminium, og vindusrutene er av tykk, gjennomsiktig plast. Dette burde fortelle oss et eller annet, men ikke at menneskene som bor i slike hus, er på dødens rand. Det er de nemlig ikke. De klarer seg etter forholdene ikke så verst.

Selvfølgelig etterlater det en uggen følelse å kaste all denne emballasjen, noe hektiske borgere i overflodssamfunnet gjør hver dag. I en perfekt verden ville all

emballasje enten kunne selges til nærbutikken (som tomflasker), omdanne seg til førsteklasses kompost i løpet av en ukes tid, eller gå over i gassform når den hadde gjort nytten. I en verden som ikke er perfekt, men som til gjengjeld har den fordel at den eksisterer i virkeligheten, er det et tegn i tiden at søppelproblemet ikke lenger bare handler om hvor man skal dumpe greiene, men også om gjenbruk og kildereduksjon. De siste hundre årene har gjort planeten til et mindre sted, og det ser ut som om den globale middelklassen langsomt er i ferd med å forstå at ting man kaster, ikke blir borte av seg selv. Planeten fremstår nå som et lukket kretsløp, ikke en uendelig slette der man kan bryte ny mark når man har utarmet den man har. Denne innsikten er ny og radikal. Den bryter ikke bare med industrialismen, men med tidligere tiders verdigrunnlag, der naturen var et spiskammer og et råvaredepot man kunne forsyne seg fra etter forgodtbefinnende og slenge fra seg restene i når måltidet var over.

Gjennom hele menneskets historie til nå har det vært for få folk og for mye natur. Naturen måtte bekjempes og temmes, og den var en konstant trussel mot det lille menneskene hadde klart å bygge opp. Nå er situasjonen omvendt. Det er for mange mennesker og for lite natur, og naturen må aktivt beskyttes av menneskene for å ha en sjanse. Det er en bakvendt tilstand som evolusjonen ikke har rørt en finger for å forberede oss på.